

Dr. Tóth Mihály (ügyész, Fővárosi Főügyészség):

PIACGAZDASÁG ÉS BÜNTETŐJOG

A rendszerváltás a magyar gazdasági büntetőjogot is némileg váratlanul érte. A gazdasági bűncselekmények jogalkotási és jogalkalmazási gyakorlatát még a '90-es évek elején is nyugodt, langyos állóvízként jellemezhetjük; sokáig nem történt semmi olyan, ami a látványos változást kikényszeríthette volna. A szakkönyvek továbbra is a szocialista tervgazdálkodás védelmének fontosságát - legfeljebb a korrekció lehetőségeit - hangsúlyozták, az egyetemi jegyzetek egy része pedig még szinte pár éve is a "beruházási fegyelem megsértése", a "népgazdaság szerveinek megtevesztése" vagy a "közellátás veszélyeztetése" bűncselekményének dogmatikai kérdéseit elemezte. Ez aligha meglepő, hiszen a napi gyakorlat sem utalt sürgős kodifikáció szükségességére.

1974 óta Magyarországon az ismertté vált bűncselekmények száma mintegy négyszeresére nőtt (1974-ben kb. 100.000-ret, 1994-ben mintegy 400.000-ret regisztráltak). Ennek ellenére a gazdasági bűncselekménynek tekintett magatartások száma az utóbbi évtizedekben sohasem haladta meg a 10.000-ret, általában ötezer és nyolcezer között mozgott, 100.000 lakosra így alig 80 jutott.

A feltárt gazdasági bűnözésnek az össz-bűnözésen belüli arányát az utóbbi 10 évben a következő táblázat szemlélteti:

Év	Összes ismertté vált bűncselekmény	Gazdasági bűncselekmények	A gazdasági bűncselekmények össz-bűnözésen belüli aránya %
1985.	165.816	4943	3,0
1986.	182.867	7254	4,0
1987.	188.397	8193	4,3
1988.	185.344	6025	3,2

1989.	225.393	8073	3,5
1990.	341.061	9858	2,8
1991.	440.370	8347	1,8
1992.	447.215	8913	1,9
1993.	400.935	6146	1,5
1994.	389.451	4085	1,0

Az össz-bűnözés drasztikus emelkedése tehát alig érintette a gazdasági bűncselekmények arányát, sőt részesezésük inkább csökkenőnek, mint stagnálónak minősíthető. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a bűncselekmények közel 90 %-át korábban a vám- és devizabűncselekmények alkották, ezek száma pedig többé-kevésbé állandó volt (vagy legalábbis állandó volt az ezek üldözésére fordítható kapacitás). Volt olyan év, amikor az összes gazdasági bűncselekmény 96 %-át vám- és devizabűncselekmények tették ki. E "hagyományos" pénzügyi bűncselekményeken kívül a gazdasági bűnözés körébe tartozható valamely markáns csoportról sohasem beszélhettünk.¹

Időközben a vám- és devizaelőírások is fokozatosan liberalizálódtak, s ez természetesen kihatott a jogalkalmazásra és a büntetőjogi szabályozásra is, tápot adva még a tavalyi év derekán is gyakran elhangzó olyan nyilatkozatoknak, amelyek ismét csak a regisztrált gazdasági bűnözés csökkenéséről számoltak be. Pedig valódi csökkenés biztosan nem következett be. Inkább egyszerűen arról volt szó, hogy egyes korszerűtlen büntetőjogi normák megszegése miatt már hatályon kívül helyezésük előtt jóval sem indítottak eljárást, s később jelentős részük valóban jogtörténetté vált. Hozzájárulhatott a látszólagos csökkenéshez a bűncselekmények megállapítását eredményezhető értéktárolás jelentős felemelése is. Maguk a számok tehát önmagukban nem utalhatnak látványos javulásra, amit alátámaszt az a köznapi tapasztalat is, hogy naponta olvashatunk különböző súlyú és típusú gazdasági visszaélésekről. S minthogy a Btk. korszerűsítésé-

nek még nincs a bűnözés statisztikai mutatóin érzékelhető hatása, a mai magyar gazdasági bűnözés tényleges súlya nehezen becsülhető meg, legfeljebb az vehető bizonyosra, hogy ez a súly - némely optimista várakozás, becslés és kimutató ellenére - nő. Nem kizárt, hogy e területen 1995. a bűnügyi statisztikában is a látványos változások éve lesz.

A következőkben megkísérlem áttekinteni, hogy a piacgazdaság korszerű igényeivel miként kísérelt meg lépést tartani a büntető jogalkotás, milyen nehézségek állnak a jogalkalmazás útjába, és hogyan, mitől remélhető ezek leküzdése.

A piacgazdaság írott büntetőjogának kialakulása

Tény, hogy a büntetőjog korszerűsítése már a gazdasági társaságokról szóló törvény hatályba lépésével megkezdődött, a "gazdasági társaság vezető tisztségviselője visszaélésének" és az "alaptőke vagy törzstőke csorbításának" büntetendővé nyilvánításával. E tényállások megalkotása kapcsán gyakran hangsúlyozták, hogy a jövő gazdasági büntetőjoga nem a gazdaságirányítás rendszerének védelmét, hanem a gazdaság zavartalan működését állítja a középpontba. Ettől tervszerű továbbfejlesztést, a rendszer mielőbbi szisztematikus áttekintését lehetett remélni. Helyette azonban a következő néhány évben az 1978. évi IV. törvényt több mint 20 alkalommal, - egyes részleteiben - módosították, s az is tény, hogy a '90-es évek kodifikátorai szinte minden alkalommal változtattak a törvény gazdasági bűncselekményeket szabályozó fejezetén, némely bűncselekményt tekintve többször is. Ideje volt tehát annak az 1994. tavaszán bekövetkezett, és igen hosszú ideig előkészített átfogóbb változtatásnak, amely szinte kizárólag a gazdasági bűncselekményeket érintette.

Az írott alapszabály, a Btk. XVII. fejezete ma már formájában, tartalmában és szemléletében egyaránt újszerű. Szembetűnőek a változások mind

a védett jogtárgyak, mind az alanyok, mind pedig az elkövetési magatartások szabályozását illetően. Ahelyett a korábbi felfogás helyett, hogy a gazdasági bűncselekmények sértettje vagy csak maga az állam, vagy annak valamely gazdálkodó szerve lehet, a törvény világossá teszi, hogy sértettként elsősorban a privátszféra képviselőivel: a befektetőkkel, a hitelezőkkel, a vállalkozókkal, s ezek különféle társulásaival kell számolnunk.

Az állam sértetti szerepe persze nem enyhített teljesen el, sőt bizonyos eddig elhanyagolt területeken nőtt is. Mind a "felhizlalt" tényállásokból, mind pedig a szigorodó büntetési tételekből is látható módon felértékelődött például az állami bevételek rendjének, az adó- és járulékfizetésnek a büntetőjogi védelme. Egyre erőteljesebben érzékelhető a környezetvédelem új büntetőjogi felfogása is.

Hasonló módon változott az alanyok köre is, ahol egyébként mind gyakrabban vetik fel a jogi személyek büntetőjogi jogalanyiségének kérdését is.

Kétségtelenül igaz, hogy bizonyos bűncselekmények esetében (pl. a környezetkárosító bűncselekményeknél) nehezen állapítható meg az egyéni felelősség, ez azonban a jogi személy felelősségre vonásához önmagában csupán vitatható praktikus szempont lenne. Ennél fontosabb, hogy olykor valóban hatékonyabb is lehet a kollektív felelősség érvényesítése.

Okkal állapítja meg Fülöp Sándor - az Európa Tanácsnak a különböző vállalkozási formák bűncselekmények elkövetéséért való felelősségéről szóló 77/28. számú határozata nyomán -, hogy az időben jelentősen elhúzódó (és nem annyira egy bizonyos személyhez, inkább valamely cég tevékenységéhez kötődő) elkövetési magatartások, a mulasztásért való felelősség alóli egyéni kibúvás lehetőségei, és a polgári és igazgatási szankciók hatástalansága komoly érv lehet jogi személyek büntethetősége mellett.³

Látnunk kell azonban azt is, hogy a felelősségi rendszer gyökeres átalakítása mégoly ra-

cionális érvek mellett sem pusztá elhatározás kérdése, hanem alapos előkészítést igénylő összetett feladat. Megoldása elképzelhetetlen például az általános törvényi tényállás egyes elemeinek átértékelése vagy az egész szankciórendszer gyökeres átalakítása nélkül.

Ami a legutóbbi novellák elkövetési magatartásait illeti, ezek látszólagos újdonságuk ellenére csak részben valóban újak, hiszen a XX: század első évtizedeitől Magyarországon viszonylag fejlett áru- és pénzüpiaci, valamint tőzsdei viszonyok bontakoztak ki, s ezt korabeli jogi szabályozásuk is igazolja. A mostani változások jó része ezeknek a már-már elfeledett régi tényállásoknak az alig leplezett felélesztése és korszerűbb formába öntése (ilyen pl. a csődbüntett vagy a hitelezési csalás).

Az új tényállások másik csoportját már inkább tekinthetjük valóban újnak; ezeket a tudományos-technikai fejlődés, ezzel összefüggésben a bűnözés nemzetközivé válása, az idő és a távolságok lerövidülése hívta életre. Így került be a magyar Btk-ba (a közép-kelet-európai országok közül szinte elsőként) a számítógépes csalás vagy a pénzmosás bűncselekménye.

A teljesen új, előzmények nélküli tényállások megfogalmazása ugyanakkor további problémákat vetett fel. Mennyiben hagyatkozhatunk a kodifikáció során külföldi tapasztalatokra, milyen mértékben vehetők és veendőek figyelembe a hazai - sok tekintetben még kiforratlan - kereskedelmi, pénzüpiaci és pénzüintézeti viszonyok vagy a jórészt csak jósolható várakozások? E kérdések súlyát jól példázza a pénzmosás bűncselekményének törvénybe iktatása során kialakult kodifikációs vita.

A kompromisszum nehézségei: másoljunk, vagy alkossunk?

Kétségtelen, hogy a pénzmosásról, a bűnözésből származó jövedelmek felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló Európa Tanácsi Konvenció a tagállamok köteletségévé tette a cselek-

mény büntetendővé tételét. Az Egyezmény 6. cikke előírta, hogy "minden fél minősítse szándékos bűncselekménynek

a.) bűncselekményből származó javak jogellenes eredetének leplezése vagy elrejtése céljából a javak átruházását, természetük megváltoztatását, vagy az alpbűncselekményben érdekelt személy felelősségre vonás elkerülése érdekében történő támogatását;

b.) bűncselekményből származó javak valódi természetének, forrásának, rendeltetésének, mozgásának, jogi helyzetének eltitkolását és leplezését;

c.) tudván a javak bűnös származásáról, azok megszerzését, birtoklását vagy használatát; végül

d.) közreműködést pénzmosásra szerveződött társaságban, a pénzmosás kísérletét, részesi alakzatait és bármely módon történő elősegítését."⁴

A tényállás megfogalmazásakor a legtöbb vitát nem a lehetséges elkövetési magatartások köre, hanem az alpbűncselekmények természete és súlya, valamint az alapeset és a minősített esetek viszonya és arányai váltották ki. Olyan alkalmazhatónak látszó tényállást kellene találni, amely kielégíti az ajánlásban foglaltakat, de nem jár azok "túlteljesítésével". Első változatként a következő normaszöveg született:

"/1/ Aki a más által elkövetett terrorizmussal, kábítószerrel való visszaéléssel vagy fegyvercsempészéssel összefüggésben keletkezett anyagi javakat elrejt, azáltal, hogy

a./ az eredetét, illetőleg valódi természetét eltitkolja vagy elleplezi,
b./ az eredetéről, illetőleg valódi természetéről a hatóságnak hamis adatot szolgáltat bűntettet követ el, és öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

/2/ Az /1/ bekezdés szerint büntetendő az is, aki az ott említett anyagi javakat

a./ magának vagy harmadik személynek megszerzi, használja vagy felhasználja,

b./ megőrzi, kezeli, értékesíti, az anyagi javakkal vagy ellenértékével bármilyen pénzügyi vagy bankműveletet végez, azon, vagy az ellenértékén más anyagi javakat szerez, ha az anyagi javak eredetét az elkövetés időpontjában ismerte.

/3/ A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a pénzmosást

a./ üzletszerűen vagy pénzmosással foglalkozó szerv keretében,

b./ hivatalos személyként,

c./ ügyvédként követik el.

/4/ Aki a pénzmosásra vonatkozó, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

/5/ Aki a /4/ bekezdésben említett bejelentési kötelezettségének gondatlanságból nem tesz eleget, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

/6/ Nem büntethető pénzmosás miatt, aki a hatóságnál önként feljelentést tesz, vagy ilyet kezdeményez, feltéve, hogy a cselekményt még nem, vagy csak részben fedezték fel."

Ez az első kísérlet is sok hasonlóságot mutatott a német nyelvterület országainak hasonló előírásaival, ám felfedezhetők benne lényeges különbségek is, s mind a hasonlóságok, mind az eltérések vitára adtak alkalmat.

A változat egyik kritikus pontja az volt, hogy a pénzmosás elkövetési magatartásai nem általában más büntettekhez, hanem már az alapesetben bizonyos fajta bűncselekményekhez kapcsolódtak. Ezáltal tágabb kört vont hatókörébe a tényállás, mint pl. a - kizárólag a kábítószer-bűnözésre koncentráló - luxemburgi szabályozás, de szűkebbnek bizonyult, mint a svájci, az osztrák,

vagy a német előírások, annak ellenére, hogy a magyar kodifikátorok - Ausztriával ellentétben - nem kívántak értékhatárt megállapítani.

Mindezt még lehetett volna a súlyosabban minősülő esetek kiterjesztésével ellensúlyozni, ám azok - hasonlóan a német vagy svájci törvényszöveghez - nem a származási kör (a "Vortat"-ként szóbajöhető magatartások), hanem az alanyok bővítését célozták.⁵

Nem volt végül semmiféle ésszerű érv amellett, hogy miért indokolt taxációval megkötni a kezünket, s ezáltal lehetetlenné tenni, hogy pl. a korrupcióból, az illegális szerencsejátékból, a hitelezési vagy tőkebefektetési csalásból, stb. származó pénzek tisztára mosása ellen fel lehet lépni.

A tényállás másik kritikus pontja a "terrorizmus" fogalma volt.

Az értelmezés nyilvánvaló nehézségei mellett jogszabály-szerkesztési szempontból is merőben szokatlan volt a feltételek között konkrét bűncselekményeket valamely összefoglaló kriminológiai terminussal együtt szerepeltetni. Pontosan meghatározható elkövetési magatartások keveredtek tehát gyújtófogalommal.

Mindezt a "terrorizmus" fogalmának meghatározására szánt értelmező rendelkezésként kidolgozott definíciók sem oldották meg. Két ilyen definíció-kísérlet merült fel, ezek azonban nem csökkentették, ellenkezőleg, növelték az értelmezési gondokat.

Az első szerint "terrorizmussal összefüggésben követi el a bűncselekményt az, aki

a.) terrorcselekményt, légi jármű hatalomba kerítését vagy ehhez kapcsolódó állam elleni, személy elleni vagy vagyontárgy elleni bűncselekményt követ el,

b.) az a.) pontban meghatározott bűncselekmény elkövetését vállalja, szervezi, ahhoz anyagi eszközöket biztosít, vagy ilyen bűncselekmény elkövetésére felhív."

Látható, hogy a konkrét bűncselekményekhez kapcsolódó járulékos magatartások egy részét a

törvény másutt már minősített esetként szabályozta - ennyiben tehát a terrorizmus fogalmának ilyen értelmű használata felesleges -, más részénél pedig nehezen eldönthető kérdés lenne, mennyire szoros kapcsolat indokolt az egyes pénzmosást megalapozható, igen bonyolult módon felállított szintek között. (Pl. előkészületi jellegű magatartás vonatkozik egy olyan bűncselekményre, amelyet egy olyan bűncselekmény kapcsán követnek el, amellyel összefüggésben a pénzmosás felmerül.)

Nem volt szerencsésebb a másik definíció sem. Eszerint "terrorizmussal összefüggésben az követi el a bűncselekményt, aki

a.) állam ellen, személy ellen vagy vagyontárgy ellen olyan bűncselekményt követ el, amely egyes személyekben, a személyek csoportjában a terror állapotának érzését idézi elő,

b.) az a.) pontban meghatározott bűncselekmény elkövetését vállalja, szervezi, ahhoz anyagi eszközöket biztosít, vagy ilyen bűncselekmény elkövetésére felhív."

A fogalom részletes bírálata bizonyára elhagyható. A szubjektív elem igen képlékeny és megfoghatatlan volta mellett elegendő rámutatni: értéktelen tautológia az az állítás, hogy "terrorizmus a terror állapotának előidézése".

Be kellett tehát látni: a magyar törvény sem kerülheti el azt, hogy az alpbűncselekmények körét bizonyos taxáció mellett büntetési tételhez is kösse, s ezáltal kiterjessze.⁶

Mindemellett elgondolkodtató, hogy a hatályos törvénytörvény - a pénzmosást szabályozó országok közül úgyszólván egyedülálló módon -, már az alapesettel is kizárólag szabadságvesztés büntetést lát arányban állónak. Ez igazolni látszik azok véleményét, akik szerint a magyar szankciórendszer már az elvont büntetési nemeket illetően is meglehetősen börtön-centrikus.

"Bennfentes" alapelvek?

Továbbra is a jogalkotás körében maradva érdemes felfigyelni egy másik ellentmondásra, amely

az egyes jogágak közötti összhang gyakori hiányából adódik. Arról van szó, hogy a különböző ágazatok jogának kodifikációja során sokszor merőben más szemlélet alapján, más alapállásból kiindulva, más prioritások figyelembevételével kezelnek azonos kérdéseket. Előfordul, hogy a pénzügyi jogi szabályozás szemlélete - s ennek megfelelő írott szabályai - alapvetően ellentétesek szilárd és kivételt nem tűrő igazságszolgáltatási elvekkel. A legjobb példa erre a "bennfentes értékpapír-kereskedelem" büntetőjogi és gazdasági jogi megítélése.

A bennfentes értékpapír-kereskedelem részletes szabályait az egyes értékpapírok nyilvános forgalomba hozataláról és forgalmazásáról, valamint az értékpapírtőzsdéről szóló 1990. évi VI. törvény szabályozza.

Ez iktatta a Btk-ba a "bennfentes értékpapír-kereskedelem" bűncselekményét is, amely a bennfentes ügyletkötést, illetve az erre irányuló megbízást tiltja.

Csakhogy az Értékpapír-törvény 77.§-a kiegészítette e tilalmak körét olyan személy informálásával, "akiről feltehető" az információ továbbadása.

S itt nyomban több kérdés merül fel.

Ki ítéli meg ennek a feltevésnek a megalapozottságát, s milyen eljárásban? Mi az ilyen magatartás szankciója? Büntetőjogi szankció hiányában felmerülhet persze a polgári jogi is: a törvény szerint a létrejött ügylet érvénytelenítése érdekében ugyanis kereset indítható. De mi történik, ha ügylet létre sem jön? S egyáltalán: lehet-e bármely felelősség alapja az a feltevés, hogy az informátornak fel kellett tételeznie információja feltehető továbbadását?

Még különösebb a helyzet az Értékpapír-törvény 78.§-át illetően, hiszen ez már nem is a bűncselekmény lehetséges elkövetési magatartásait tárgytja, hanem a megállapításukhoz vezethető bizonyítás kereteit. Olyannyira, hogy jobb eredménnyel kecsegtető, új, "partikuláris" bizonyítási szabályokat vezet be.

Az említett előírás szerint ugyanis a benn-

fentes személy által bizonyos időn belül visszavásárolt, illetve eladott értékpapír forgalmazása esetén a bennfentes kereskedelem tényét vélelmezni kell, kivéve, ha a kereskedő bizonyítja, hogy vétlen.

Kell-e hangsúlyoznom, hogy mindez alapvető büntető-eljárásjogi elvekkel ütközik; semmibe veszi az ártatlanság vélelmének és az ebből adódó bizonyítási tehernek az elvét.⁷

Meglehet, - s később igyekszem majd magam is ezt igazolni -, hogy a bizonyítási teher kivételt nem tűrő büntetési eljárásjogi elve alól ma már talán nem eretnokség bizonyos jól körülhatárolható körben - pl. éppen a gazdasági bűncselekmények területén - törvényes kivételeket keresni és találni. A jövőben mindez megfontolható és meg is kell fontolnunk. Az ellentmondás azonban itt és ma áll fenn! Mert, ha elfogadjuk is, hogy a pénzügyi szakmának lehetnek bizonyos magatartások megítélésében a büntetőjognál szigorúbb (noha természetesen másképpen szankcionált) szabályai, ezek csak alacsonyabb szintű normákban ölthetnek testet. Törvények különbözőképpen nem ítélik meg az ugyanolyannak tekintett, s ugyanúgy is nevezett jogi kategóriákat. S ha egy törvény valamely bűncselekményt ráadásul maga konstruál, akkor végképp nem engedhető meg, hogy azonos fogalmakat ne azonos tartalommal használjon. Ellenkező esetben végtelen és meddő vitáknak nézünk elébe, amelyektől aligha remélhető a piacgazdaság jogi háttérének megszilárdulása.

A jogalkotás nehézségeinek érzékeltetése után indokolt megvizsgálni a jogalkalmazás közeget is, ahol az ellentmondások különböző szinteken és különböző súllyal még érzékelhetőbben jelen vannak.

A jogalkalmazás ellentmondásosságának szintjei

1.) Az első - részben még a jogalkotáshoz is kötődő szint - a normák és a normák által érintett társadalmi valóság között feszül. Az új

büntetőjogi tényállások ugyanis stabil piacgazdasági viszonyokat tételeznek fel, csak ilyen körben értelmezhető, és csak itt hatékonyak. Nyilvánvaló azonban, hogy Magyarországon nincsenek még stabil piaci viszonyok, ezredünk utolsó évtizedét még jóindulattal is elhúzódó átmeneti korszaknak szokták nevezni. (Bizonyára részben magyar sajátosság az is, hogy valami ennyire elhúzódóan "átmeneti".)

A gazdasági büntetőjog által szabályozni kívánt társadalmi valóság több okból csaknem önálló, a jogi háttértől független életet él. Ennek oka nyilvánvaló.

A piacgazdaság viszonyainak kialakítására és állandósítására való törekvés Közép- és Kelet-Európa országaiban erőteljesen érzékelhető gazdasági recesszióval társul.⁸

A gazdasági visszaesés természetesen Nyugat-Európát is érinti (lassan helyesebb úgy fogalmazni, hogy csak érintette); ám ott a tradicionális, kipróbált jogi háttér legfeljebb némi korrekciót igényelt.

Nálunk azonban jóval többről van szó "fazonigazításnál". Egyszerre kellene ugyanis teljesen új alapokra helyezni a gazdaság jogi (egyebek mellett büntetőjogi) szabályozását a válság megfelelő kezelésével. És az határozottan érzékelhető, hogy e két törekvés, legalábbis átmenetileg, egymás ellen is hat: az elhúzódó válság számos területen éppenséggel nem az állam háttérbe szorulását, hanem fokozottabb szerepvállalását indokolná és sürgeti. A liberalizált gazdaságot feltételező büntetőjog - amely gazdasági fellendülés időszakában gyorsabban és eredményesebben léphetne a tervgazdaság elvét és intézményeit védő jogi normák helyébe - így ma valószínűleg nem lehet igazán hatékony fegyver a kiforratlan közeg kínálta lehetőségeket kereső és kihasználó gazdasági bűnözés ellen. Mindez természetesen elsősorban a jogalkalmazás során érzékelhető.

2.) Ebből a sajátos helyzetből fakad a második (részben még mindig a jogalkotást is érintő) ellentmondás: a büntetőjog lehetőségeinek túlér-

tékelése. Lépten-nyomon hirdettük és hittünk benne, hogy a büntetőjog csupán végső eszköz a gazdaság nemkívánatos jelenségeinek visszaszorításában. Ezzel szemben a gazdasági bűncselekmények területén már hosszabb ideje éppenséggel nem a dekriminalizáció, hanem az erőteljes kriminalizáció vált jellemzővé. Egy-egy túlhaladott, a törvényből kiiktatott tényállás helyére három-négy új lép. Sokszor előre látható, a mindent szabályozni kívánó, mindent szankcionáló beavatkozás kudarcá.

Félő, hogy mindaddig így lesz, míg a büntetőjogi szankciórendszer mellett más jogágak nem alakítanak ki és nem érvényesítenek következetesen hatékony joghátrányokat.

3.) A harmadik ellentmondás immár kifejezetten a hétköznapok gyakorlatában érzékelhető: a gazdasági bűnüldözéssel szemben támasztott igény jócskán meghaladja a tényleges lehetőségeket.

A rendőrség, az ügyészség és a bíróságok állandó időzavarral küzdenek, folyamatosan túlterheltek, hosszú ideje erejükön felül teljesítenek. Ugyanakkor ez az állandó túlmunka részben sem tükröződik az e területen dolgozók jövedelmében; kevés sikerélményben van részük, s - személyes tapasztalatból is mondhatom - gyakran érzik úgy, hogy munkájuk hiábavaló, vagy legalábbis az eredmény kérdéssé teszi a belefektetett munka értelmét.

A rendőrség és az ügyészség túlterheltségéhez hozzájárul az is, hogy a gazdasági bűncselekmények körében rengeteg olyan ügyel is kénytelenek bajlódni, amelyek konszolidált piactudományi viszonyok között nem őket terhelnék.

A vállalkozás fontosságának hangsúlyozása, az új piaci szemlélet szinte erőszakos hirdetése széles körben azt a benyomást keltette, hogy a piactudomány szavára figyelő vállalkozásoknak kizárólag nyertesei lehetnek. A valóság persze más képet mutat, s a magukat elszámító vesztesek, a tönkrement, csődöt jelentő egyszemélyes társaságok tucatjai mindig másokban keresik bukásuk okait. Csaknem mindannyian úgy érzik, hogy bűn-

cselekmények áldozatai, a legkülönbözőbb indokkal és a legkülönfélébb üzleti magatartásokat sérelmezve feljelentések százaival árasztják el a hatóságokat.

1994-ben a Btk. XVII. fejezetébe ütköző cselekmény miatt csak a főváros ügyészei közel 200 ügyben tagadták meg a nyomozást, mert hiányzott a bűncselekmény alapos gyanúja. A megalapozott döntés érdekében azonban sokszor aktaköteget kellett alaposan átvizsgálni, többnyire feljelentés kiegészítése keretében cégbírói és más iratok, számlákat, könyvelési adatokat kellett beszerezni és értékelni, stb.

Emellett gyakran előfordul, különösen az olyan újszerű magatartások kapcsán indult büntető eljárásokban, ahol még nincs számottevő ítélkezési gyakorlat, hogy eltérően ítéli meg a rendőrség, az ügyészség és a bíróság a releváns tények körét és az egyes cselekmények bizonyítottságának mértékét. Sokszor csak bírói szakban kerül sor - korábban elmaradt, mert szükségtelenné vélt - könyv- vagy árszakértői vizsgálatra, s ez az eljárások további, akár több éves elhúzó-dását eredményezi.⁹

Ma már egy-egy jelentősebb ügyben mindennaposnak tekinthető, hogy csak 3-4 évvel az elkövetett cselekmény után születik elsőfokú ítélet, amely - ha az időmúlás folytán még maradt is valamennyi bizonyító ereje a bizonyítékoknak, s marasztaló döntés születik¹⁰ - jogerőre emelkedésekor (újabb közel 1 év múlva) már nem szolgál semmiféle büntetési célokat.

Végül hozzájárul az eljárások elhúzó-dásához a nyilvántartási rendszerek - a földhivatali, a cégbírói, a vagyonyilvántartási, stb. adatok - megbízhatatlansága, pontatlansága, hiányossága. Ma szinte lehetetlen naprakész és pontos információt szerezni egy gazdasági társaság aktuális helyzetéről, tényleges tevékenységéről, egy ingatlan tulajdoni helyzetéről vagy terheiről, nem is beszélve a gyanúsítottak jövedelmi és vagyoni viszonyairól.

S minthogy ezekre az adatokra mégis szükség van, kénytelenek más módon - aránytalanul idő- és mun-

kaigényes módon - beszerezni.

Az olykori elbizonytalanodás legfőbb oka azonban mégsem az eljárások elhúzódása, hiszen részben ez is csupán következménye a fő oknak: a büntetőjog kereteit kitöltő szabályok ingatag, örökösen változó jellegének, követhetlenségének. Szinte minden gazdasági bűncselekmény háttérben tucatszám húzódnak meg alacsonyabb szintű háttér- vagy utaló jogszabályok, s az ezek sokszor negyedévenként esedékes kapkodó, előkészítetlen változtatgatása tág teret nyújt a felelősségrevonás elkerülésére, a manipulálásra, a lehetőségek önkényes kiterjesztésére. Néha az a benyomás támadhat, hogy nagyszabású kísérlet részesei vagyunk: a gazdasági jog kodifikátorai kipróbálnak valamit, majd tapasztalatokat gyűjtve módosítják elképzelésüket, ha még mindig nem válik be, tovább javítanak rajta, egyes rendelkezéseket kihagynak, másokat kiegészítenek vagy hatályon kívül helyeznek, néha megpróbálkoznak az ellenkezőjükkal is. Valamit tökéletesíteni persze így is lehet, a gond csupán az, hogy ennek a kísérletnek a legfőbb szenvedő alanyai azok a gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó bűnüldöző szervek, akiken eközben mind határozottabban kéri számon az ingatag háttér adta lehetőségeket kihasználó ügyeskedők és harácsolók leleplezését.

Érdemes ezt a helyzetet néhány példával is megvilágítani.

Állandó lépéshátrány, elkésett felismerések

1.) Magyarországon - tudomásom szerint más Nyugat-Európához felzárkózni igyekvő országokhoz hasonlóan - különféle kedvezményekkel igyekeztek támogatni a külföldi befektetőket. Így az eredeti befektetési törvény szerint a külföldi által alapított vegyes vállalat részére a közreműködésével behozott termelőeszközök után nem kellett sem adót, sem vámot fizetni. Az egyik jól ismert, nagy sajtóvisszhangot kapott ügyben a hazatelepült vádlott e helyzetet kihasználva vegyes vállalkozások tucatját hozta létre,

amelyek tömegesen termelőeszközként vámkezelettek kereskedelmi céllal behozott és nyomban el is adott autókat. Később a törvényt módosították úgy, hogy a behozott eszközök eladását a behozattól számított három évig megtiltották, illetve utólagos vámfizetési kötelezettséghez kötötték. Időközben azonban az üzlet háttérében álló német-magyar vállalkozó az autók ellenértékéért 19 millió márkát, mintegy háromnegyed milliárd forintot kivitt az országból.

2.) Egy másik jogszabály szerint, ha egy gazdasági társaság valamely eszközt lízingelt, akkor korábban a lízingdíj teljes előre kikalkulált összegét levonhatta a nyereségből, s így jelentősen csökkenthette az adóalapot, hiszen e konstrukció folytán a lízingelt tárgy nem növelte az adóköteles vagyont; ellenkezőleg, a lízingdíj csökkentette a nyereséget. Ez módot nyújtott arra, hogy az egyik Kft. az adófizetés esedékességének időpontjában olyan könyvelési helyzetet teremtett, mintha a tulajdonában álló vagyontárgyakat eladta, majd vissza lízingelte volna, s így az aktívumot passzívumként tüntethette fel. Az ennek révén csökkentett adó befizetése után a könyvelésben is visszaállították az eredeti helyzetet. A későbbi módosítás előírta, hogy az adómentesség csak bizonyos hosszabb futamidejű lízing-szerződésekre vonatkozhat, s akkor is csupán a lízingdíj arányos hányada csökkentheti a nyereséget. Ekkorra azonban az adóhivatal már futhatott a pénze után. Mindkét ügyben indult egyébként büntető eljárás - csempészet, illetve adócsalás miatt -, s ezekben a vád érve az volt, hogy a későbbi szigorítás, tehát a visszaélések lehetőségének csökkentése önmagában nem tette jogszerűvé a korábbi tetteket. Úgy tűnik azonban, ezt az álláspontot nem könnyű megvédeni a vállalkozások szabadságát megítélésem szerint olykor túlértékelő, már-már misztifikáló, és felek tényleges szerződési akaratát esetenként félreértő bíróságokkal szemben.

3.) Tovább nehezíti a helyzetet, hogy olykor a háttérnormák önkényes változtatgatása mögött politikai szándékok is sejthetők. Erre példa a híres-hírheft "székházügy".

A párttörvény első változata csak a párt tulajdonában álló ingatlan hasznosításához - bérbeadásához - biztosított adómentességet.

Két párt a közös tulajdonukban álló székház eladására egy bankkal szerződést kötött, majd az előszerződés alapján a majdani vételár 90 %-át át is vették. Adót természetesen e bevétel után nem fizettek.

Ezután éppen e két párt aktív közreműködésével - az egyik kezdeményezésére és a másik (korábban egyébként más kérdésekben szinte kivétel nélkül ellentétes álláspontot képviselő) párt aktív támogatásával - keresztülvitték az Országgyűlésben, hogy az adás-vétel is adómentes legyen. Az ennek megfelelően módosított törvény hatályba lépése után néhány nappal az adás-vételi szerződést megkötötték. Az ostor ismét a jogalkalmazón - alkalmasint az ügyészségen - csattant; állást kellett foglalni az esetleges adócsalás kérdésében.

Ezúttal az ügy már el sem jutott a bíróságra, hiszen látnivaló volt, hogy az előszerződés csak a szerződés megkötésére, s nem a teljesítésére jelentett kötelezettséget, s ha annak alapján mégis teljesítés történt, azt vételárnak megfelelő jogviszony hiányában nem lehet tekinteni. Felmerült még lehetséges megoldásként, hogy próbáljuk meg a büntetőbíróságot meggyőzni arról, hogy a polgári jogi ügyletet - az előszerződést - ne elnevezése, hanem tartalma szerint bírálja el, hiszen a felek szándéka adás-vétel megkötése volt, sőt a vételár csaknem teljes összegét a vevő ki is fizette.

Csak hogy a párttörvény taxatív felsorolásának szigora folytán az előszerződés megkötésének idejében a felek érvényes adás-vételi szerződést nem is köthettek, s az meg végképp ingoványos talajra vezette volna a vádat, hogy amellet érveljen: az érvénytelen szerződésből eredő "bevétel" is adóköteles. (Kétséges volt az is, hogy a

kifizetett összeget a pénzügyi szabályozók értelmében valóban akkor - s nem később - kell-e "bevételként" szerepeltetni.)¹²

4.) Egy másik ügyben a vagyonpolitikai elvek időközbeni módosulása (a privatizálandó üzemszűben dolgozó pályázók szemszűgéből kedvezőbbé válása) eredményeképpen nem lehetett hűtlen kezelésnek minősíteni az ÁVÜ által megbízott lebonyolítónak azt a cselekményét, hogy a dolgozói kollektíva összességében jóval alacsonyabb összegűnek tekintendő pályázatát minősítette nyertesnek.¹³

A sor tetszűlegesen folytatható lenne. Ám ennyi példa is elegendűnek látszik annak érzékelteséhez, milyen mértékben módosultak (nézőpont kérdése, hogy szigorodtak vagy enyhűtek) a büntetőjogi tényállás kereteit kitöltű legkülönbözőbb szintű előírások.

Emellet és ezzel összefűggésben érdemes arra is felfigyelni, hogy az ilyen és hasonló ügyek többségében a vita nem a tényeket, nem a történetek körét érintette. A tények olykor kézenfekvűek voltak, máskor több-kevesebb munkával pontos rekonstruálásukra nyílt lehetőség.

Az ügyek mindig jogkérdések körül mozogtak, s a viták forrása csaknem mindig tények eltérű jogi megítéléséből fakadt. Pontosán körvonalazható, alaposan felderített tetteket olykor másként ítelt meg a rendűrség, az ügyészség, a bíróság és a védelem. S a "kaleidoszkűpszerű" háttérjogszabályok mindenki számára bűsűges hivatkozási alapot teremtettek és lehetővé tették a színvonalas jogászi érvelést. Pedig színvonalasabb háttér csak kevesebb meggyűző érvelést engedett volna.

E helyzet okai nyilván igen összetettek, s elemzésűk során nem is elég az írott jogra támaszkodni. Bizonyos körűlmények eltérű, sajátos szempontok szerinti megítélésűben ugyanis feltétlenül közrejátszik az a körűlmény is, hogy az utóbbi évtizedekben Magyarországon ismeretlen volt a gazdasági morál tőkés viszonyok között többé-kevésbé hagyományosan funkcionáló fogalomkűre. A

gazdaság erkölcsi szabályainak, az üzleti etika iratlan normáinak hiánya nyomasztó módon nehezedik a külső és belső gyámság alól felszabaduló hazai gazdaságra. S mint minden hiány, ez is kitermeli a haszonélvezőit.

A piacgazdaság ellen ható tényezők sorában tehát erről is feltétlenül szót kell ejteni.

A gazdasági morál hiánya

Legújabbkori történelmünkben talán még sohasem állott egymástól ennyire távol gazdaság, jog és erkölcs.

A gazdaságnak napjainkban nincs morális háttere, s így a gazdaság jogi szabályozásának sincs erkölcsi fedezete. Az etika normális körülmények között általában valamiféle közvetítő, kiegészítő, orientáló vagy éppen szelektáló szerepet tölt be a mindennapi gyakorlat és a jogi normák között. Nagy hagyományokkal rendelkező valódi piacgazdaságokban viszonylag korán kialakulnak az üzleti tevékenység alapvető erkölcsi szabályai. Ezek legritkább esetben írott szabályok, írásba foglalásukra nincs is szükség, hiszen magától értetődőek, szerves részei a gazdaság folyamatos működésének. Már-már nem is valamiféle etikaként, hanem a piachoz tartozás, a szerződéses viszonyok elemi feltételeiként funkcionálnak. Természetes, hogy a vállalt kötelezettségeket be kell tartani, a "pacta sunt servanda" elve nem csupán hangzatos szólam, hanem napi gyakorlat. Ugyanígy nyilvánvaló - nem is lehet másként -, hogy az üzleti tisztesség ellen vétő harácsolók ellehetetlenülnek; a fedezetlen hitel igénybevétele, a hazardírozás, a gazdasági előnyök érdekében folytatott félrevezető, csalárd manőverek, a "bóvli" kiváló árucikként történő forgalmazása szükségképpen bukáshoz, végleges kiközösítéshez vezetnek.

Az elemi üzleti tisztesség tehát rögzített előírások nélkül is a piacgazdaság mellőzhetetlen eleme.

Így működhet általunk példaképnek tartott államok üzleti forgalma az "adott szó becsülete" alapján, így köthetnek milliós szerződéseket akár

telefonon vagy faxon is.

Nélünk a tervgazdaság paternalista, mindenbe beavatkozó, mindent szabályozni kívánó rendszere közvetve sem kedvezett iratlan magatartási szabályok kialakulásának. Ellenkezőleg: egyre erősödött az írott szabályok mindenhatósága, tekintélye. Valamiféle öngerjesztő folyamatként magukat sokszorozták meg (és nőttek gyakran a hivatalos jogforrások fölé) a belső utasítások, körlevelek, hatásköri listák, munkaköri leírások, stb. Ezek áradata a rendszerváltással számottevően csökkent ugyan, de a korábbi szemlélet alig változott. Az előíráshalmaz romjain, üzleti etika csíráinak hiányában a "mindent szabad, amit jogszabály (természetesen írott norma!) nem tilt" elve parttalan és önkényes értelmezést kapott. Számos gazdasági bűnügyből leszűrhető tapasztalat, hogy lépten-nyomon "joghézagra" hivatkozással vélnek igazolhatónak kétes, vagy nyilvánvalóan elősdi, tisztességtelen üzelmeket. Ugyanakkor kézenfekvő, józan ésszel is nyilvánvaló kötelelességek megszegői felmentve érzik magukat, ha a kötelezettségüket "munkaköri leírásuk" nem tartalmazta, nem támasztottak velük szemben, vagy nem ismertettek velük írásba foglalt követelményeket.¹⁴

Ahol tehát a gazdaság rendező elve a szerződések betartásának tisztelete helyett a "sorbanállás", ahol legalább annyira meg lehet gazdagodni a felszámolásból, mint a termelésből, s ahol az iratlan üzleti etika tiszteletben tartása helyett az írott szabályok kijátszása a cél, ott illúzió pusztán jogi (még inkább büntetőjogi) eszközökkel csodát remélni.

A kilábalás esélyei

A diagnózis - noha visszatekintve olykor talán túl borúlátó - ezek után nagyjából világos. Kérdés, lehet-e ilyen mértékben ingatag helyzetben, örökösen változó, szinte kapkodó és ötletszerű, ráadásul sokszor politikafüggőnek látszó változások közepette, az erkölcstelenséget gyakran legalábbis toleráló közegben megalapozott

büntető jogalkalmazásra reálisan akárcsak törekedni.

Úgy vélem mégoly nehéz is, meg kell próbálni megtalálni a terápia lehetséges módjait.

Nem várhatunk konzolidáltabb, kiszámíthatóbb viszonyokra, a stabilitás önmagától nem valósulhat meg.

A helyzet javítása érdekében néhány teendőt - éppen az eddigiekben megfogalmazottakból adódóan - talán a büntetőjogász is számba vehet.

1.) A bűnüldöző szervezetek (elsősorban a rendőrségnek és az ügyészségnek) a - gyakran a sajtóban egyébként túldimenzionált és egyoldalúan ábrázolt - kudarcok ellenére azt kell elsődleges feladatuknak tekinteniük, hogy olyan elveket, olyan szemléletet alakítsanak ki, ami még a forrongó gazdasági és jogi környezetben is következetes, kiszámítható, mert azonos mércével mér, nem változik úgymint, mentes mindenféle politikai befolyástól és helyesen méri fel a befektetett munka és a várható eredmény arányát is. Meg kellene adni a törvényi felhatalmazást arra, hogy a biztosan felesleges, vagy akár az annak ígérkező munka által felszabadult idő és erő ott hasznosuljon, ahol azt az eredmény valóban igazolja.¹⁵

Kétségtelen, hogy különösen ez utóbbi követelmény bizonyos rangsor elfogadását, az opportunitás elvének jogi felhatalmazás nélküli kiterjesztését is jelentheti. Látnunk kell azonban, hogy a legalitás hagyományos értelemben vett felfogása felett végérvényesen eljárt az idő, s ma már nem is ennek a túlhaladott elvnek a megtépázott tekintélyét kellene helyreállítani, a helyes cél inkább az lehet, hogy a szelektálásról történő döntés súlypontja a rendőrségről az ügyészségre tevődjék át.

2.) Elsősorban a bűnüldözést érinti az is, hogy a piacgazdaság büntetőjoga a jelenleginél képzettebb gazdasági büntetőjogászok munkáját igényli.

A gazdasági bűncselekmények új szabályainak ol-

vastán könnyű belátni, hogy az e körben végzett munka pusztán hagyományos rendőri eszközökkel nem lehet eredményes, itt kevés a módszeresség, az alaposág, és a kriminalisztikai tapasztalat, mert nemcsak jó szimatra, kitartásra és intuícióra, sőt nem is csupán jogi tudásra van szükség, hanem elmélyült közgazdasági ismeretekre is. Nem tagadható, hogy ma az, aki pl. számviteli fegyelem megsértése vagy csődbüntett nyomozásába kezd, lépni sem tud megfelelő gazdasági-jogi ismeretek nélkül. (Pusztán a büntetőjogi norma elsajátítása kevés, még értelmezni sem igen lehet a megfelelő háttér nélkül, alkalmazni még kevésbé.) A specializáció érdekében mindezt megértve már megtették az első lépéseket: a rendőrség szakosodott részlegei közgazdász-revizorok, könyvvizsgálók, adó- és számviteli szakemberek segítségével vizsgálják a gazdasági bűnözést, s a Legfőbb Ügyészségen és a Fővárosi Főügyészségen megalakultak a gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó külön egységek, ahol folyamatosan törekszenek a másoddiplomások számának növelésére.

Mindez aligha leplezhető módon anyagi kérdés is, bizonyos azonban, hogy a befektetés nem is túl hosszú távon, megtérülhet. Nyilván ebből indult ki a Kormány is, amikor idén év elején több száz milliányi forint támogatást helyezett kilátásba képzettebb szakemberek munkába állításának elősegítésére. Pénz kell a nyilvántartási rendszerek korszerűsítésére is, de ez is elodázhatatlan feladat: megbízható, hiteles, naprakész és pontos cég-, ingatlan- és vagyonyilvántartás nélkül hiányoznak az eredményes gazdasági bűnüldözés elemi alapjai is. Sürgősen rendet kell teremteni tehát ezen a területen is.

3.) Kétségtelen, hogy az új szemléletmód igényli bizonyos nagyon erősen ható jogi dogmák aktuális kereteinek vizsgálatát, s ha kell egyben bizonyos beidegződések felszámolását. A legalitás elvének feladása (pontosabban ésszerűbb keretek közé szorítása) kapcsán erről már esett szó. Ezen kívül ma már nem tűnhet eretnek-

ségnek pl. a "bizonyítási teher" elvének felülvizsgálata, s egyes területeken az elv alóli kivételek megfogalmazása sem.

Természetesen arra gondosan ügyelni kell, hogy a bizonyítási kötelezettség esetleges megfordulását szigorúan körülhatárolt, konkrét és egyértelmű feltételekhez kell kötni.

A kivétel - ami egyébként nem feltétlenül a büntető eljárási értelemben vett bizonyítási teher áthárítását, inkább bizonyos adatszolgáltatási köteleesség előírását kell jelentse - természetesen nem válhat általánossá és nem vezethet bizonytalansághoz. Ha ezt nem gondoljuk alaposan végig, akkor pl. minden, a pénzmosás formáit megakadályozni szándékozó előírás írott malaszt marad.¹⁶

Egy másik dogma a szakértői bizonyítás intézményéhez kapcsolódik. Erősen tartja magát az a feltevés, hogy a bűnüldöző szervek által igénybe vett szakértő "egyoldalú", nem az igazság, hanem a vád érveit támasztja alá, s a fegyverek egyenlőségének elvét sérti. Le kell szögezni, hogy ma a gazdasági bűncselekmények miatt indult ügyek zömében jól felkészült revizorok, adó- vagy könyvszakértők nélkül egy lépést sem lehet tenni (ha mégis, akkor rendszerint rossz irányba). Határozott meggyőződése, hogy a gazdasági bűncselekményekkel foglalkozó rendőrség és ügyészség számára állandó szakértői apparátusra van szükség, amelynek segítsége még az ügy bírósági tárgyalására is ki kell terjedjen. Ennek érdekében indokoltnak látszik továbbfejlesztetni az ORFK és a megyei kapitányságok revizori csoportjait, s megfontolható az ügyészségen is - amint ezt számos külföldi példa igazolja - a gazdasági bűnözéssel foglalkozó részlegek állandó hivatásos könyvszakértővel történő megerősítése.¹⁷

Mindez nem csökkenti annak a korábbiakban megfogalmazott igénynek az indokoltságát, hogy a rendőrök és az ügyészek is rendelkezzenek megfelelő gazdasági-jogi ismeretekkel. A könyvszakértő ugyanis az ügy szempontjából lényeges gazdasági folyamatokat vizsgálja, elvégzi az e körbe tar-

tozó tények csoportosítását és elemzését, következtetései büntetőjogi relevanciáját azonban továbbra is a rendőrnek és az ügyésznek kell levonnia.

A gazdasági bűnözés mai hihetetlenül bonyolult viszonyai között tehát éppenséggel nem szabad a szakértői ténykedés állítólagos egyoldalúságának veszélyeit hangoztatva az egész intézményt háttérbe szorítani, helyesebb megoldás, ha a védelem is lehetőséget kap szakértő törvényes igénybevitelére.

Ebbe az irányba ugyancsak megtettük az első lépést; a Büntető Eljárásjogi Törvény legutóbbi, ez év elején hatályba lépett novellája a védelem kérésére még a nyomozás során már megvizsgált kérdésben is kötelezővé teszi a tárgyaláson új szakértő kirendelését.¹⁸

Jó lenne, ha még tovább keresnénk azt a keskeny, de járható ösvényt, ami bizonyos hagyományos és valódi funkcióiktól már régen elszakadt elvek me-rev alkalmazása és sutba dobásuk között húzódik.

4.) S végül, meggyőződése, hogy a szilárd üzleti morál sem alakulhat ki magától. Nyugat-Európában és a tengerentúlon (ahol valószínűleg kevésbé lenne rá szükség) a tisztességes piaci verseny alapvető elveit rendszeresen oktatják leendő üzletembereknek, bankároknak, kereskedőknek.¹⁹

Ugyanakkor az is belátható, hogy a gazdasági morál korántsem valamely jogon kívüli, "metajurisztikus" fogalom, tehát olyasmi, amihez a tiszta és egzakt jogi gondolkodás módjának vagy imperatív normáknak nem lehet köze. A jogszabályok szemlélete, indokai, sőt egyes intézményei is erősíthetik, alakíthatják a piacgazdaság erkölcsi szabályait. A jogalkalmazás pedig a szoros értelemben vett "technikai" teendőin túlmenően is segítheti az üzleti tisztesség meghonosodását, világossá teheti az erkölcsi értékek magasabbrendűségét és gyakorlattá változtathatja a jogi konfliktusok erkölcsi alapon nyugvó megoldását. Jog és erkölcs nem egymás ellen ható, hanem egymást erősítő jellegének igazolására érdemes fel-

idézni a tisztességtelen versenyről szóló első hazai törvény, az 1923. évi V.tc. miniszteri indokolásának egy részét.

"Az erkölcs kategórikus imperativusának érvényesülni kell a kereskedelem és ipar terén lezajló küzdelemben is, ha nem akarjuk az egyéni önzést teljesen rászabadítani a forgalomra, ha nem akarjuk kiirtani a kereskedelem terén a tisztességes boldogulás lehetőségébe vetett hitet. Mert a tisztességtelen versenyben megvan az a beláthatatlan károkat okozó társadalom-ellenes elem is, hogy nemcsak a közvetlenül megtámadott versenytársnak személyiségi jogait és vagyoni érdekeit sérti, hanem, hogy ezt magát és tisztességes versenytársait is választani kényszeríti a közt, hogy vagy tönkremenjenek, vagy hasonlóan tisztességtelen eszközökkel igyekezzenek céljukat elérni. Hogy a létfenntartás mindennél hatalmasabb ösztöne a versenytársakat többnyire az utóbbi lehetőség felé hajlítja, ez az egész közgazdasági életet fenyegető olyan veszedelemnek nyitja meg a perspektíváját, amelytől a hazai kereskedelemnek megvédelmezése elsőrangú állami feladat.

Bizonyos, hogy a tisztességtelen verseny korántsem csak a kereskedelmi forgalomnak kóros kinövése. Gyökerei lenyúlnak abba az általános emberi jelenségbe, amely a létért való küzdelem, az egyéni önzés, érvényesülni akarás túlkapásai-ban jelentkezik. A tisztességtelen törtetés, ösz-szeköttetéseknek, illetéktelen befolyásoknak felhasználása a közpályákon; kliens- és pácienselhó-dítások tisztességtelen eszközökkel az ügyvédi és orvosi pályán, stb. mind édestestvérei a kereskedelmi forgalomban csak öntudatosabb és markánsabb alakban burjánzó tisztességtelen versenynek. Azok az okok, amelyek a kereskedelmi forgalomban jelentkező tisztességtelen verseny jelenségét az imént érintett kóros jelenségek fölé emelik és e kinövés üldözését a jogrend mellőzhetetlen feladatává teszik, a többek között: a versenyzők nagy száma: a kereskedelmi pályának teljes szabadsága, amely nem túrvén meg az előzetes kiválasztást, egyúttal lehetővé teszi a szellemileg és erkölcsileg nem eléggé művelt elemeknek is e

pályára tódulását; de legfőképpen a kereskedelem megbízhatóságának biztosításához fűződő jelentős közgazdasági érdek.

Tisztességtelen versenyről egyedül ott lehet szó, ahol verseny vagy éppen "szabad" verseny van, amely egyrésztől mindenkinek lehetővé teszi azt, hogy úgy és akként küzdje ki magának boldogulását, amiként azt legjobb tudása, ügyessége és igyekezete lehetővé teszi, másrésztől az ipar és kereskedelem porondján lezajló küzdelemben annak juttatja a győzelem pálmáját, aki a fogyasztók tetszését leginkább meg tudta nyerni. A szabad verseny azt is jelenti, hogy a versenyző az érvényesülés, a boldogulás érdekében bárminő eszközt felhasználhat avégből, hogy versenytársai előtt a vevőkört elhódítsa. Az erkölcs követelményével azonban csakis a tisztességes és becsületes eszközökkel folytatott küzdelem egyeztethető össze. És az erkölcsi elveket figyelemre méltató individualizmus a szabad versenynek éppen ezért csakis azt az értelmét adja, hogy mindenki törekedjék minden erejével a legjobb és legolcsóbb áru előállítására vagy munka kifejtésére és ezzel az egyedül helyes eszközzel hódítsa el versenytársainak vevőkörét. Mert ezt követeli az üzleti tisztesség és általában a jó erkölcs.²⁰

Tisztában vagyok vele, hogy az idézett gondolatok - két emberöltő elteltével - kétségtelen aktualitásuk ellenére helyenként kissé naívnak tűnhetnek.

Ma valóban nem könnyű azt remélni, hogy napjaink kíméletlen és erőszakos gazdasági, az egyéni érdek kizárólagosságának hirdetése, a jobb piaci pozíciókért vívott eszközökben alig válogató küzdelem megfékezhető erkölcsi intelmekkel, sőt alakítható hatásukra. Hosszabb távon mégsem szabad erről lemondanunk. Hiszek benne, hogy előbb-utóbb a megszilárduló gazdasági morál szelektáló, példamutató és nevelő szerepe nagy segítséget nyújthat a gazdasági büntetőjog helyes szemléletének, megfelelő arányainak kialakításához is. S ekkor a büntetőjogi büntetés valóban csak végső eszköz lesz a gazdaság befolyásolására.

Addig is, amíg ez megtörténik - mégoly nehéznek

tűnik is - egyszerre kell a gazdálkodás rendjét sértő vagy veszélyeztető magatartások ellen fellépni, s a tisztességes piacgazdaság elveit tanítanunk és tanulnunk.

x x x x

Jegyzetek

1. Jellemző, hogy a bűnözés struktúráját és dinamikáját szemléltető statisztikai tájékoztatók még 1994 elején is további kiemelt bűncselekménynek az üzérkedést és az árdrágítást tekintették, noha az üzérkedés már jóval korábban eltűnt a Btk-ból, s az árdrágítás szabályozása is jelentős változáson ment keresztül.
2. Ezt támasztják alá azok a nyilatkozatok is, amelyek a gazdasági bűncselekményekkel okozott károk korábban sohasem tapasztalt növekedésére hívják fel a figyelmet. Az ORFK bűnügyi főigazgatója pl. beszámolt arról, hogy 1994-ben csupán a húsz legjelentősebb gazdasági bűnügy közel négy milliárd forint kárt okozott az államnak, a vállalkozóknak és a pénzintézeteknek. (Népszabadság, 1995. január 9.) Emellett tény, hogy a deviza- és vámbűncselekmények 1994-ben az összes gazdasági bűncselekménynek már csupán alig több mint felét tették ki, így a többi gazdasági bűncselekmény száma egy év alatt két és félszeresére nőtt.
3. Fülöp Sándor: A jogi személyek büntető jogalanyisága. Magyar Jog 1993. évi 6. szám, 343.old.
4. Convention on Laundering, Search, Seizure, and Confiscation of the Proceeds from Crime (Strasbourg, 1990. XI.8.)

5. Ráadásul ezt sem egészen következetesen, hiszen itt még nem gondoltak pl. a banktisztviselőkre, a biztosítóintézetek dolgozóira vagy a brókerekre.
6. A jelenlegi törvényszöveg ide iktatása felesleges, a hatályos tényállás részletes dogmatikai elemzése egyébként is olvasható pl. Kereszty Béla: Pénzmosás c. írásában (Magyar Jog 1995. február, 65. old.) Legfeljebb annyit jegyzek meg - távolról sem a szörszálhasogatás szándékával -, hogy nem ártott volna a törvényszöveg megfogalmazásakor nyelvhelyességi szempontokat is figyelembe venni. Az "anyagi javak" ugyanis többesszámú alak; e kifejezést a jogi és közgazdasági nyelvben ma már csak így, ilyen formában használjuk (pl. fogyasztási javak, megtermelt javak, stb.). A fogalom tartalma ugyanis már nem a korábbi "jószág" szó többesszámát jelöli, ezért azzal nem is helyettesíthető. (Nem mondhatjuk, hogy valaki "anyagi jószágot" rejt el, stb.) A kizárólag többesszámban használt "javak" szó viszont nyilvánvalóan nyelvtani egyeztetést igényelt volna. Ahelyett pl., hogy "...anyagi javakat elrejt azáltal, hogy az eredetét... eltitkolja" helyesebb lett volna így fogalmazni: "...eredetüket eltitkolja, eredetükről hamis adatot szolgáltat", stb.
7. Mint említettem, a törvény maga teremtette meg a bennfentes kereskedelem szankcióját új bűncselekmény létrehozásával. Nem arról van tehát szó, hogy ez a bizonyítási szabály sajátos "pénzügyi szankció" érdekében született volna. Ha pedig itt is azt feltételezzük, hogy a felelősség meg nem döntött vélelme csupán magánjogi, "érvénytelenségi" szankcióval jár, akkor sem jutunk az ellentmondás feloldásához, hiszen az Értékpapír-törvény a saját eredményesebb érvényesülése érdekében a polgári eljárásjog bizonyítási szabályai alól sem állapíthat meg kivételt.

8. Lásd Pusztai László: "Gazdasági büntetőjog a változó társadalomban" c. tanulmányát, (II. Német-magyar büntetőjogi és kriminológiai kollokvium, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó - OKKrI, 1994. 125-126.old.)
9. Ugyanakkor azt is gyakran hallani, hogy kevés a jó igazságügyi könyvszakértő, s nem is vállalják szívesen 400 forintos óradíjért irathegyek részletes átvizsgálását és feldolgozását. (Erről tudósít a "Szakértőhiány nehezíti a gazdasági bűnüldözést" c. írás, Népszabadság, 1995. február 7.)
A lelkem mélyén egyetértek a szakértőkkel. Az is a piacgazdaság gyermekbetegségeinek egyike, hogy néhol alig egy ívnyi - nyilvánvalóan felhasználatlan frázishalmazt tartalmazó, számítógéppel szerkesztett - "szervezet-átvilágító" tanulmányért százezreket fizetnek, másutt pedig a valóban minőségi munkáért a párszáz forintos óradíj jogosságát is vitatják.
10. Megjósolható volt pl., hogy a Fővárosi Bíróság B.845/1992.sz. ügyében - amelyben a hazatelepült és legalábbis kétes ügyletekbe kezdő vádlott elleni vád is már bizonyos körülmények mérlegelésén alapult -, hogy 5 évvel a történetek után az ügyészség szemszögéből legkedvezőbb döntés is bizonyíték hiányára alapított felmentés lehet. Így történt. A tanúk egy részétől ennyi idő elteltével még az sem kérhető számon, hogy a vádlottra emlékezzen, nem-hogy a releváns eseti üzleti kapcsolat tartalmára.
Ez az ügy pedig távolról sem egyedi jelenséget példáz.
11. PKKB B.V.1381/1992., illetve PKKB B.778/1994.
12. Fővárosi Főügyészség G.2316/1994.
13. Fővárosi Főügyészség G.10.869/1993.

14. Ha tehát egy adott cégnél korábban valaki, valamikor nem írta elő szájbarágó módon és pontosan a foglalkozás - akár egyébként magától értetődő - részletszabályait, ha nem magyarázták el ezeket a folyamatosan munkába álló dolgozóknak, ha nem készültek e "követelményekről" pontosan iktatott, sőt oktatott leírások, sok jogász is hajlik arra, hogy úgy vélje: "a terület szabályozatlan, a dolgozó tehát szabályszegésért nem vonható felelősségre".
Így mentesülhetnek olykor a büntetőjogi felelősség alól azok az ügykezelők, akik távozáskor a százezres értékeket tartalmazó páncélszekrény kulcsát az ajtófélfá szögére akasztják (másnap üres a mackó), azok a banktisztviselők, akik százzámra számítolják le ismerőseik fedezetlen váltóit (ezzel a banknak százmilliós kárt okozva), vagy akár azok a pénztárosok, akik pár pillanatra őrizetlenül hagyják a nyitott pénztárgépet, vagy átvételkor nem számolják meg pontosan a pénzt (s keletkezik ebből nagy hiány).
A megszüntető vagy felmentő döntések érvelése pedig azonos: "nem volt munkaköri leírásuk", "nem oktatták ki a dolgozót megfelelően a feladataira", "nem volt egyértelmű vezérigazgatói utasítás a váltó-forgalom szabályaira vonatkozóan", stb.
15. A gazdasági büntetőjog területén sem feltétlenül és kizárólag az a munka tekinthető "eredményesnek", amely súlyos marasztaló ítélettel végződik, s nem is mindig az, amely hasznosítható tanulságokkal jár (hiszen fél-éves meddő munka is igen tanulságos).
A megoldás az "arányosságban" keresendő, s ezt a (feltehető) ráfordítási igény és a (várható) eredmény (öltsön az utóbbi bármely érdemi döntésben testet) hasznosságának vagy hasznosíthatóságának összevetése révén állapíthatjuk vagy becsülhetjük meg. Valamit megbecsülni, "jósolni" persze kockázatos és nehéz dolog, jóval könnyebb azonban, mint a

szelekció elvetéséből adódó nyomasztó kényszer.

S minthogy ez nem tartozik szorosan a tanulmány tárgyköréhez, csupán megemlítem, hogy az a sérelem, amely azáltal keletkezik, hogy így egyes ügyek kikerülhetnek az állami bűnüldözés hatóköréből, talán részben orvosolható a sértetti jogok kiterjesztésével, a mediáció, a kompenzáció, a pótmagánvád, stb. intézményeinek jól átgondolt meghonosításával.

16. Az adatszolgáltatási kötelezettség előírása - pl. valamely vagyon, vagy vagyonrész származására, eredetére, vagy valamely konzerválható tőzsdei információ megszerzésének jogosságára vonatkozóan - nem az "ártatlanság" bizonyításának kötelezővé tétele, noha vezethet az ártatlanság megállapításához. Ebben a körben pedig aligha elegendő (bár elengedhetetlen) a pénzügyintézetek adatszolgáltatási köteleességét előírni, hiszen a hangsúly nem a pénz "bujtatásán", hanem az eredetén és az "integrálásán" van.
17. Az NSZK-ban és Svájc legtöbb kantonjában a gazdasági bűnügyekkel foglalkozó rendőri, ügyészi, illetve vizsgálóbírói részlegek munkáját főállású könyvszakértők is segítik, akik a vádat képviselő ügyészt olykor még a bírósági tárgyalásra is elkísérik. Ez a rendszer egyébként nem teljesen idegen a magyar jogfejlődéstől sem; 1959-től egy ideig az ügyészségi nyomozó szervek állományába szakértők - köztük könyvszakértők - is tartoztak.
18. Lásd az 1994. évi XCII.tv. 4.§-át. (Csupán remélhető, hogy e rendelkezés gyakorlata nem rontja majd még tovább az időszerűséget.)
19. A Le Monde c. lap 1994 őszén terjedelmes cikket szentelt az üzleti etika franciaországi tanításának. Szerzője, J.-M.Dumay egyebek mel-

lett rámutat, hogy napjainkban az Egyesült Államok egyetemlein és kereskedelmi iskoláiban több mint 500 tanfolyam foglalkozik az üzleti etika kérdéseivel, s ennek nyomán Franciaországban is megsokszorozódott a gazdaság és az erkölcs összefüggéseit taglaló kurzusok száma. A nemzetközi tapasztalatok ugyanis egyértelműen annak szükségességére utalnak, hogy "a jövő vállalatvezetőinek és vezető tisztségviselőinek legalább valamiféle alapfogalmakkal kellene rendelkezniük az üzleti erkölcsről", hogy felvehessék a harcot "a cinizmus, az erkölcstelenség és az oportunizmus ellen". (Le Monde, 1994. szeptember 27. A cikket részletesen ismerteti a Jogi Tudósító 1994. novemberi száma - XXV. évf. 21-22.sz. 24.old.)

A dolog nálunk sem teljesen reménytelen, hiszen más területeken, egyes foglalkozási ágakban (pl. az orvosok vagy az ügyvédek esetében) szintén igen hosszú idő kellett ahhoz, hogy a foglalkozási morálnak akár csak az alapelvei kialakuljanak. További biztató jel, hogy tavaly ősszel egy budapesti konferencia is napirendjére tűzte a gazdaság és morál kapcsolatának elemzését.

20. A törvény miniszteri indokolását idézi dr. Szegő Izsó a tisztességtelen versenyről szóló monográfiájában. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1932. 5-6.old.